

שרידים של שלדי אדם

מאת

נ. האס

המחלקה לאנאטומיה של בית-הספר לרפואה

של האוניברסיטה העברית והדסה, ירושלים

בנספח זה מובאות תוצאות הבדיקות של שרידי השלדים שנמצאו בשנת 1961 על-ידי י. נוה בשתי מערות-קברים חצובות בסלע.

א

במערה הראשונה היו שני חדרי-קבורה. על שלושת ספסלי-האבן שבצדי החדרים נמצאו שרידי שלדים, שהיו מונחים פרקדן, עם גפיים מתוחים. בחדר-הקבורה הדרומי נמצאו שלושה שלדים, אחד על כל ספסל; ואילו בחדר המערבי נתגלו חמישה שלדים. לא היתה אפשרות להעביר את השרידים, משום שהיו פריכים מאוד וניזוקו על-ידי לחות ויובש, אך ניתן היה לקבוע בוודאות, כי השלדים לא הופרעו וכי העצמות נמצאו במצב תנוחתן המקורי.

על-פי הנתונים שבידנו אפשר לקבוע רק את גיל הנקברים ואת מינם.

1. החדר הדרומי

(א) על הספסל שמימין לכניסה נקבר צעיר (כנראה זכר) בן 16—18¹. על אחת האצבעות של יד ימין נמצאה טבעת-ברונזה (ראה ציור 1:3 במאמרו של י. נוה).

(ב) על הספסל שממול לפתח נקבר (ה) זקן(ה). המין לא נקבע².

1. (א) חלק של עצם-הירך השמאלית; (ב) חלק מקורב של אותה עצם; (ג) קצה העצם המרוחק של עצם-הירך הימנית. טרם החיבור; (ד) עצם-העצה, שחוליותיה טרם חוברו.

2. (א) ידית עצם-החזה, מחוברת לגוף; (ב) חלקים של עצם-הקדקד; (ג) חלקים של עצם-הירך.

(ג) על הספסל השמאלי נקברה אשה בגיל-העמידה³. ליד עצם-הצדע הימנית נמצא עגיל-ברונזה (ראה ציור 3:3).

2. ה ח ד ר ה מ ע ר ב י

(א) על הספסל הימני נמצאו עצמותיה של צעירה בת 10—21⁴ ולצדו ילד (ה) בגיל 11—13⁵.

(ב) על הספסל שממול לפתח נמצאו עצמותיהם של אשה בגיל-העמידה⁶ ושל ילד (ה) בגיל 5—6⁷. על הספסל, סמוך לראשיהם של השלדים, נמצא אבזם-ברונזה (ציור 2:3).

(ג) על הספסל השמאלי נמצאו עצמות נער (ה) בגיל 16—18⁸. על-אף מצב השתמרותן הגרוע של העצמות מעיד מקום הימצאן (ובעיקר עצמות-הרגליים וחוט-השדרה), שהשלדים לא הוזזו ממקומותיהם.

ב

במערת-הקברים השנייה, שהיא חדר-קבורה מלבני, התמונה היא שונה. רובם של שרידי השלדים היו במצב-השתמרות טוב יותר, אולם, פרט לשלד אחד, הופרעו כולם. שלד זה, שהוא של זכר בן 30—35⁹, היה מכופף.

3. (א) חלקים של עצם-הצדע הימנית, עם הזיו הפטמתי; (ב) חלקים של עצם הקדקד; (ג) קצה-העצם המרוחק של הגומד; (ד) עצמות כף-הרגל; (ה) חלק מקורב של עצם-הירך השמאלית, יחד עם ראש העצם.

4. (א) הענף השמאלי של הלסת התחתונה, עם זווית גטויה החוצה; (ב) שן טוחנת תחתונה, השנייה בצד ימין; (ג) חלק מרוחק של עצם-הירך הימנית; (ד) עצם-הלשון; (ה) שיא הכתף; (ו) עצמות כפות-הידיים; (ז) עצמות כפות-הרגליים.

5. חלקים של בסיס-הגולגולת.

6. (א) חלק אמצעי של הלסת התחתונה; (ב) שן קדמית עליונה, השנייה בצד ימין; (ג) חלק של עצם-הצדע, מחובר לעצם-המצח ולעצם-הלחי הימנית; (ד) עצמות כף-היד הימנית; (ה) חלקים של עצמות-הכתפיים; (ו) קצה מרוחק של עצם-השוק השמאלית; (ז) חלק מקורב של עצם-השוק השמאלית; (ח) עצמות כפות-הרגליים.

7. אטלס.

8. (א) חוליות המתניים; (ב) חלק מרוחק של עצם-הירך הימנית.

9. כיפת הגולגולת וחלק מן העורף; אורך הגולגולת: 189 מ"מ; רחבה: 136 מ"מ; האינדקס הקראניאלי: 71.9 מ"מ (דוליקוקראני).

בעצמות-השוק קל להבחין במשטחי מפרקים נוספים, הנקראים oriental facets. דבר המעיד, שהמת נהג לשבת בכפיפה.

שלד אחר לא נמצא במצב-התנוחה המקורי. ניתן להניח, שעצמות אלה הן של אשה זקנה בת 50—60, שגבהה היה 1.50 מ', בערך, כפי שניתן לקבוע על סמך אורך הזרוע הימנית (284 מ"מ). כן נמצאו קטעים מספר של גולגולת של צעירה בת 18, בערך, ועצמות של ילד(ה) בגיל 5—6.

מהשוואת שרידי הגולגולות והעצמות של שלדי המבוגרים מן המערה הראשונה (על שני חדרי-הקבורה שלה) עם עצמות הנקברים במערה השנייה עולה, כי — מלבד ההבדלים בגיל ובמין — היו נקברי המערה הראשונה חסונים יותר (סנטר משולש, ענפי-לסת אנכיים גדולים יותר, עצמות-גולגולת עבות) מאלה שבמערה השנייה (לסת בינונית, סנטר חד, עצמות-גולגולת דקות יותר). גם העצמות הארוכות של נקברי המערה הראשונה הן חזקות יותר. על חיבור השרידים אי-אפשר לומר דבר. קשה לקבוע, אם הבדלים אלה הם קונסטיטוציונאליים (או גזעיים), אולם הרושם הכללי הוא, כי נכל מערה נקברו בני אוכלוסייה אחרת.